

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф. д-р Добринка Станчева Пейчева, доктор на социологическите науки; *Югозападен университет „Неофит Рилски“*, научна специалност *Социология в научно направление 3.1.Социология, антропология и науки за културата*“

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен **„доктор“** по научна специалност *Социология* в УНСС.

Основание за представяне на рецензията: участие в състава на Научно жури по защита на дисертационния труд на Цветина Младенова, съгласно Заповед №595/13.03.2023. на Ректора на УНСС на основание чл.9 от ЗРАСРБ чл.30, ал 31 от ППЗРАСРБ и чл. 100 от Правилника за учебната дейност на УНСС и Заповед №1336Б18.05.2022 г на Ректора на УНСС , решение на катедрения съвет на катедра Икономическа социология Протокол № 296/16л02.2023 и решение на Факултетния съвет на Общикономически факултет Протокол №3/07/03/2023 при УНСС

Автор на дисертационния труд: Цветина Любомирова Младенова

Научен ръководител: доц. д-р, дсн Андрей Бунджулов

Тема на дисертационния труд: **„УПРАВЛЕНИЕ НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ НАГЛАСИ ЧРЕЗ ОНЛАЙН СОЦИАЛНАТА МРЕЖА ФЕЙСБУК**

1. Информация за дисертанта

Кратка биографична справка

Цветина Любомирова Младенова е зачислена за редовен докторант със зповед № 545 на Ректора на УНСС проф.дин Страти Стратев със срок на обучение 3 години, считано от 08.03.2016 г. до 08.03.2019 г. по научна специалност Социология (социология на упавлението) в професионално напрвление Социология, антропология и науки за културата“ към катедра Икономическа социология в Общикономически факултет на УНСС с научен ръководител доц.д-р Андрей Бунджулов.

Цветина Младенова е възпитаник на УНСС. Бакалвърската – (социология), магистърската (приложна социология) и докторантурата и са реализирани в рамките на

катедра Икономическа социология. Трудовият и стаж е преобладаващо в областта на социологията.

Докторантката е положила успешно всички изискуеми докторантски изпити с отлични оценки.

2.Обща характеристика на представения дисертационен труд

-Структура и обем на дисертационния труд.

Дисертационният труд се състои от 291 стандартни страници, структурирани в увод 4 глави и заключение. Като приложения са представени теоретичните модели и инструментариумите на съответните автори социологически изследвания, които сами по себе си са приносен характер, предоставяйки възможности да бъдат използвани като образец и ръководство както за провеждане, така и за анализ на други емпирични социологически изследвания от други докторанти, а и не само от докторанти.

-Оценка на целта; задачите; обекта; предмета; основната теза на дисертационния труд

Избраната тема е с нарастваща във времето, актуалност. Насочвайки се да концептуализира начините на управление на обществените нагласи от социологическа гледна точка чрез Фейсбук в България, дисертантката успява да обвърже няколко иманентни субтраектории в социологията – на социологията на комуникациите, на политическата социология и на социология на управлението, чрез които разкрива една цялостност при подхода към разглеждане на темата. Тази цялостност е която и дава възможност да излезе отвъд заявеното и скромно намерение за едно „първоначално скициране“ (стр.6) и да достигне до дълбочина чрез използване на 2(два) от качествените методи на социологията.

За предмет на дисертационния труд резонно е рамкирано управлението на обществените нагласи в рамките на социалната мрежа Фейсбук чрез разкриване на механизмите за функциониране на виртуалната среда на социалната мрежа и как потребителите съ-участват в процесите на управление на обществените нагласи чрез нея (стр 7).

Обект на дисертационния труд са българските потребители на онлайн социалната мрежа Фейсбук, живеещи на територията на страната, като носители на обществените нагласи. Те са логично експлицирни чрез представянето на няколко типа актьори, които участват в публичното пространство на Фейсбук, а именно:

регистрирани участници в социалната мрежа, включващи лица, медии, организации, политически сили, пазарни субекти и други; администратори от всякакъв ранг, имайки предвид ръководството на Фейсбук и ангажираните компании с делегирани права да контролират взаимодействията между участващите в онлайн мрежата; рекламодатели - пазарни играчи, политически фигури и други, които използват Фейсбук, за да достигнат до определени целеви групи; самата социална мрежа, която, както пише дисертантката - „благодарение на създадената технологична инфраструктура, действащите алгоритми и изкуствен интелект се превръща от виртуална среда на взаимодействие в актьор, който моделира взаимодействието.

Чрез разкриването на актьорите в онлайн мрежата дисертантката успешно залага създаването на модели на управление на обществените нагласи, а чрез начините на използване на Фейсбук разкрива и механизмите на управлението, следвайки целта си, а именно: .

Целта е „да установи какви са подходите (моделите) на управление на обществените нагласи, как се влияе върху мнението и поведението на потребителите чрез Фейсбук и как постоянното наблюдение и информационното влияние спомагат за превръщането на виртуалната среда в средство за управление.

Поставените за постигането на целта **три задачи са напълно релевантни и реализирани** : 1. Да се изгради теоретична рамка на дисертационния труд, в която да се разгледа изследвания проблем от гледана точка на съвременния контекст на либерално-демократичното общество и *надзорния капитализъм*; 2. Да се подготвят три качествени емпирични изследвания, които да дадат насоки за анализ на начините на използване и влияние чрез онлайн социалната мрежа в три различни социално значими ситуации, случили се в страната в периода 2019-2020 година и 3. Да се проведат подготвените изследвания, а получената информация да се обработи и анализира.

Особено релевантна е и научната теза теза на дисертационния труд е, че *социалното виртуално пространство на Фейсбук има елементи на публична паноптична среда и може да служи като средство за управление на обществените нагласи, което действа чрез инструментите на наблюдение и информационно влияние, в случая върху българските потребители.*

Доказателствата за тезата са основани на изследване на ролята на социалната мрежа Фейсбук в избрани три български значими периоди, разгърнали се през последните 4-5

години у нас, един от които със световни измерения. Имат се предвид изследването на мястото на Фейсбук в предизборната кампания на политическите кандидати на местните избори през 2019 година, пандемията от Ковид-19 и социална и физическа изолация в началото на 2020 година, както и протестите на определени лица през лятото на 2020 г., като форма на гражданска активност.

Обосновани са качествените **методи**, които са използвани в дисертационното изследване - *дълбочинно интервю и групово дискусия*.

Основната теза, която вече споменах в началото, намирам за иновативна и релевантна на целия теоретичен и емпиричен замисъл на дисертационния труд и я адмирам.

3. Оценка на получените научни и научно-приложни резултати

В първа глава се стартира с теоретизацията на социалната мрежа Фейсбук, която е в основата на концептуализацията за пространството на Фейсбук като специфична *паноптична среда и средство за управление*. Преминава се през ключови етапи от разрастването и позиционирането на Фейсбук в цялостното медийно пространство със заложените му управленчески механизми за повлияване на обществени нагласи, както и за новия поглед за социалната мрежа Фейсбук в траекторията на неолибералния надзорен капитализъм.

Намирам за иновативен и ползотворен подхода за обвързване на проблематиката на надзорния капитализъм с опитите за промяна на нагласите на във Фейсбук.

В раздела Социалната мрежа Фейсбук в либерално-демократичното общество и надзорния капитализъм е представен един успешен опит за стартиране на концептуализацията на темата в конкретни практики и публикации на релевантни автори с отношение към теоретизирането. Имам предвид практиките в рамките на Арабската пролет, случая Кеймбридж Аналитика, както и аналитичните синтези на чуждестранни и български автори с отношение към проблематиката. Имам предвид Мануел Кстелс, Хауърд Райнголд, Арджун Ападурай, Зигмунд Бауман, Скот Лаш, Шошана Зубоф, Джордж Гербнер, Алберт Бандура, Мишел Фуко, Жил Делюз, Жан Бодрияр, Теменуга Ракаджийска и др.

Особено ярки са анализът и обобщението, което експлицира дисертантката на база на интерпретацията на някои от авторите.

„Елементи от паноптичната структура могат да се открият в организацията на пространството на Фейсбук - кзва авторката - Административният център на социалната мрежа може да се разглежда в ролята на *надзирателна кула*, която чрез заложените алгоритми, проследява всяко действие на потребителя в рамките на виртуалното

пространство и съхранява знанията за него. Но тя няма ясна локация, а е по-скоро разпръсната - всеобхватна пространствена характеристика. Тук трябва да се добави и *синоптичната* перспектива. Участниците никога не знаят дали профилите им са наблюдавани в момента и от кого. Потребителите са едновременно в ролята на обекти и субекти на наблюдение и надзор. Но върху тях се осъществява наблюдение и от останалите актьори в онлайн мрежата – администратори, рекламодатели и самата среда. (54стр) И по нататък „Пространството на Фейсбук е специфично пространство, което носи елементи на виртуална паноптична публичност, характерна с това, че потребителите съзнателно и доброволно предоставят информация за себе си, за своите дейности в ежедневието; изграждат публичен образ, който искат да бъде видян; „огледален аз“, отразяващ желаните аспекти от тяхната личност в ракурса на очакванията на другите. Създава се един вид *проекция на личността*, съставена от черти, които потребителят одобрява в себе си и очаква останалите да одобрят, и „преписани качества“, които одобрява у другите и иска да бъде асоцииран с тях.“

Като цяло, налице е много добре разработена първа теоретико-методологична глава, съответстваща на поставената цел, задачи и пр. Открояват се аналитични и интерпретационни умения, познаване на литературата, академичен стил на изказ и пр. Главата представлява сериозна теоретико-методологична рамка, в която изследваният проблем е разгледан от гледна точка на съвременните измерения на неолибералното общество и на *надзорния капитализъм*. „

Втора глава е озаглавена „Начини на въздействие върху предизборните нагласи на Фейсбук потребителите от кандидатите в местните избори през 2019 година. Анализи на емпирично социологическо изследване, проведено през месеците ноември, 2019 година – януари 2020 година“. **В нея е направено** резонно и едновременно с това много добро описание на социалния контекст, включени са данни и интерпретации от българската действителност за изборите.

Главата съдържа много добре разработен теоретичен модел на изследването. На негова база е създаден въпросник на избрания метод на регистрация – полуструктурирано интервю. Изведени са общите за изследването понятийни индикатори, съответстващи на поставените задачи. Всеки един от тях е инструментализиран в по-конкретни понятийни индикатори и обяснен в рамките на анализа. Освен като важна и успешно разработена част от дисертцията главата може да се разглежда и като самостоятелен модел на проведено изследване.

Трета глава е озаглавена „Влияние на Фейбук върху нагласите към пандемията от Ковид-19 на българските потребители, живеещи на територията на страната“. Тя е един пълноценен анализ на емпирично социологическо проучване, проведено в периода юни-юли 2020 година“. Много добре е разработена и структурирана, подобно на предходната глава.

В тази глава, както и в предходната, изводите, до които достига докторантката затвърждават някои от теориите за масмедийното влияние от първата теоретико-методологическа глава в дисертцията. Имам предвид Курт Левин, Карл Ховланд Джозеф Клапер, Максвел Макоумс, Доналд Шоу и т.н....

Четвърта глава носи заглавие „Причини за използването на онлайн социалната мрежа Фейсбук от участниците в политическите протести през 2020 година в България. Тя отново представлява анализ на емпирично социологическо изследване, проведено през месеците декември, 2020 година – януари, 2021 година“ и е структурирна по аналогичен начин като втора и трета. В главата се търсени и намерени отговори на няколко ключови въпроса: На първо място, каква е ролята на онлайн мрежата в процеса на мотивация и организация на участието на членовете на групата в обществените прояви и как Фейсбук изпълнява функцията на канал за получаване и разпространяване на информация за протестите, дали участниците в изследването го използват като средство за постигане на по-голяма публичност сред техните познати и приятели. Потърсено е мнението на респондентите относно това, може ли Фейсбук да бъде ефективно средство („инструмент“) за създаване на обществени нагласи спрямо управляващия кабинет и има ли начин да се използва за привличане на повече протестиращи, цели да се узнае позицията на хора, включили се в масовите прояви относно това има ли полза от обществено недоволство във Фейсбук и как подкрепата на протестите в социалната мрежа помага на участниците в демонстрациите на живо. И в тази глава, както и в предходните, се откроява с ярко изразен нучен подход. И тук е разработен теоретичен модел, в рамките на който се извършва операционализация на основните понятия за конкретното изследване. Създадена е система от понятийни и емпирични индикатори, на базата, на които е съставен въпросник и структуриран анализът на проучването. Предложени са дефиниции, които обслужват целите на изследването. В контекста на дисертационния труд общите понятия от всяко едно микро изследване се разглеждат в един общ теоретичен модел.

Давам висока оценка на нучните и научно приложни резултати. Понятието на Фуко за паноптизма е приложено успешно към социалната мрежа Фейсбук като онлайн

пространство, в което участниците са едновременно наблюдавани и наблюдатели на дейностите си. Паноптичната власт е приложима във Фейсбук, доколкото чувството за постоянно следене е в основата и на чувствата на участниците във фейсбук комуникацията.

Изследванията дават основание да се смята, че начинът, по който се използва Фейсбук като средство за получаване на информация може да определи степента на информационното влияние на онлайн мрежата върху участниците.

Резултатите от емпиричните изследвания доказват основната теза, че във Фейсбук се съдържат повече от „елементи на публична паноптична среда и онагледяват как в конкретни ситуации с широко социално значение постоянното наблюдение и информационното влияние спомагат за превръщането на виртуалната среда в средство за управление“

- *използвана научна литература (оценка на осведомеността на дисертанта по проблематиката, разглеждана в дисертационния труд).*

В дисертационния труд използваната литература е релевантна. От 82 използвани източника, 59 са на кирилица, 12 на латиница, а 11 са източници от интернет. Откроява се осведоменост на дисертантката по проблематиката както от чуждестранни, така и от български автори и от официални преводи на литературни източници от чуждестранни автори.

Налице е постигнато високо ниво на умение за интерпретиране и анализиране на авторски идеи и за удачното им вплитане в дисертационното съдържание.

Зключението е релевантно на извършените дейности и направени изводи

Авторефератът отговаря на дисертационния труд.

Дисертантката има три научни публикации по темата на дисертацията.

Бележки и препоръки.

На стр 32 изразявам едно несъгласие, свързано с характеризирането на интернет и Фейсбук. Авторката твърди, че „макар приликите в началната фаза на развитие, двете мрежи – Интернет и Фейсбук – имат различна характеристика. Фейсбук може да се определи технологично като функция на Интернет; обособено виртуално пространство, което се формира в рамките на голямата мрежа и функционира благодарение на нея, но притежава свои особености. (32 стр) Първо, не може и не трябва да се казва двете мрежи – те не са равностойни; второ, Фейсбук не е функция, а производна. Възникнала в руслото на интернет, подобно на много други сайтове и платформи, Фейсбук получи наименованието нова медия. Но Фейсбук се разраства и рзнообрази толкова много, че

се стана МИКРОМОДЕЛ на интернет. Интернет, от своя страна стана МЕТАМЕДИА, доколкото в нея са концентрирани всички досегасъществуващи традиционни и нови медии, включително и метавърс Metaverse. Не случайно именно вкарването на традиционните медии и родените в интернет медии са основанието за тази метамедийност и за метамедийните възможности за влияния от различно естество на този етап.

Приноси.

Споделям и трите приноса от самооценката на дисертантката, но считам, че е подхотдено изключително скромно. Приносен характер има самата идея за дисертационния труд, проведените 3 авторски социологически изследвания, представената цялостна програма за тяхното реализиране, която може да послужи за образец за други докторанти.

В заключение искам да споделя, че определям дисертационния труд на Цветина Младенова като едно значимо научно постижение с иновативна и актуална научна теза. В него е налице съответствие между теоретизация и емпирична доказателственост, между идея и аргументация, и може да бъде пример за успешно взаимодействието между научен ръководител и докторант. Предлагам и отпечтването на дисертационния труд.

Всичко казано дотук ми дава основание да обявя, че ще гласувам с Да за присъждането на образователната и научна степен Доктор по Социология в *Научно направление 3.1.Социология, антропология и науки за културата* на **Цветина Любомирова Младенова**

Рецензент:

проф. дн Добринка Станчева Пейчева

24.04.2023 г.

София